

Andrzej Smolarczyk
(Politechnika Białostocka)

Życie polityczne mniejszości białoruskiej w województwie poleskim w latach 1919-1939

Na podstawie traktatu ryskiego zawartego 18 marca 1921 r., Polesie zostało podzielone na część polską i radziecką¹. W okresie przejściowym terenami zachodniego Polesia administrował Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich [dalej: ZCZW], wprowadzając podział administracyjny na województwa i powiaty. Z większości terytorium polskiej części Polesia utworzono województwo poleskie. Były to terytoria byłych guberni grodzieńskiej, mińskiej i wołyńskiej². Południowe Polesie znalazło się w województwie wołyńskim (powiaty – kostopolski, kowelski, włodzimierski). Północny skraj Polesia znalazł się w województwie nowogródzkim (południowa część powiatów: baranowickiego i nieświeskiego). W skład nowopowstałego województwa poleskiego weszły terytoria nie należące do geograficznego Polesia. Były to: północna i środkowa część powiatu brzeskiego, zachodni fragment powiatu kobryńskiego i północny pas powiatu kosowskiego³. Proces terytorialnego kształtowania się województwa poleskiego zakończył się w 1931 r. odłączeniem powiatu warneńskiego i wcieleniem go do województwa wołyńskiego. Po roku 1931 w skład województwa poleskiego wchodziło 9 powiatów: brzeski, drohiczyński, kobryński, kosowski, koszyrski, łuniniecki, piński, prużański, stoliński. Stolicą był Brześć nad Bugiem, leżący na zachodnim skraju województwa, nie oddziaływał w należyty sposób na całe Polesie. Rolę naturalnej stolicy spełniał centralnie położony Pińsk⁴.

¹ Polesie rozumiane jako kraina geograficzna stanowi liczącą około 80-100 tys. km kw. nieckowatą, wydłużoną kotlinę rozciągającą się od Bugu na zachodzie (Brześć stanowi przysłowiową bramę zachodnią), wzdłuż biegu Prypeci do jej ujścia do Dniepru na Wschodzie. Obrazowo Polesie można porównać z trójkątem lub klinem, którego podstawę stanowi Dniepr, wysokość Prypeć, a wierzchołek znajduje się w Brześciu (J. Tomaszewski, *Z dziejów Polesia 1921 – 1939. Zarys stosunków społeczno – ekonomicznych*, Warszawa 1963, s. 9).

² W. Bieńkiewicz, *Niektóre wiadomości o województwie poleskim*, [w] *Rocznik Poleski 1927*, Brześć n./Bugiem 1927, s. 29.

³ J. Tomaszewski, dz. cyt., s. 10.

⁴ A. Lewkowska, J. Lewkowski, W. Walczak, *Zabytkowe cmentarze na Kresach Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej*.

Okupacja Polesia przez Niemców, rewolucja bolszewicka w Rosji, wojna polsko-bolszewicka, w wyniku których Polesie zostało zniszczone i wyludnione uniemożliwiały na tym terenie organizacyjnej działalności politycznej i społecznej. Dopiero przyłączenie tych terenów do Rzeczypospolitej i względna normalizacja polityczna przyczyniły się do rozszerzenia politycznego ruchu białoruskiego i ukraińskiego na Polesie. Przed wybuchem I wojny światowej białoruski ruch narodowy, żywy i energiczny na Wileńszczyźnie i Mińszczyźnie docierał na Polesie w formie szczątkowej, głównie do nielicznej tu inteligencji białoruskiej i ziemiaństwa polskiego.

Okresem przełomowym w kształtowaniu się życia politycznego na Polesiu były wybory do sejmu w 1922 r. Swą działalność zainicjowały Polska Partia Socjalistyczna (dalej: PPS) i Polskie Stronnictwo Ludowe (dalej: PSL) „Wyzwolenie”, tworząc placówki organizacyjne w terenie i przystępując do agitacji przedwyborczej. PPS starał się używać w propagandzie wyborczej języka rosyjskiego⁵. Obie partie zdominowały scenę polityczną w województwie poleskim, marginalizując znaczenie partii białoruskich i ukraińskich. Obie partie utworzyły Blok Mniejszości Narodowych, który podzielił się na Polesiu wpływami. W okręgu brzeskim (okręg wyborczy nr 59) dwa pierwsze miejsca z listy przyznano kandydatom na posłów należącym do mniejszości ukraińskiej, a w okręgu pińskim (okręg wyborczy nr 60) dwa pierwsze miejsca na liście przyznano Białorusinom. Blok poniósł w wyborach klęskę, w szczególności w okręgu pińskim: trzy mandaty zdobyła PPS, jeden PSL „Wyzwolenie”, a tylko jeden Blok Mniejszości Narodowych. Mandat ten otrzymał przywódca Białoruskiego Związku Włościańskiego - Fabian Jeremicz⁶.

Wyniki wyborów do sejmu w roku 1922 na Polesiu nie odzwierciedlały miejscowych stosunków politycznych, były raczej wynikiem zdolności propagandowej poszczególnych stronnictw, które prześcigały się w rzucaniu demagogicznych haseł. PSL „Wyzwolenie” przyjęło taktykę polegającą na energicznym przeciwstawianiu się stronnictwom polskim i jednoczesnym przelicytowaniu stronnictw niepolskich. Partia ta przejęła wszystkie postulaty ludności białoruskiej i ukraińskiej na Polesiu, unikając nawet akcentowania interesów państwowych i polsko-narodowych. PSL „Wyzwolenie” bardziej działało jako skrajnie radykalne stronnictwo białoruskie, niż jako partia polska. PPS nie ustępowało w szermowaniu hasłami demagogicznymi. Jej sukces wyborczy należy tłumaczyć również wystawieniem na listy wyborcze kandydatów spośród ludności miejscowej, którzy byli przez wyborców odbierani jako Białorusini⁷. Takiej agitacji sprzyjały fatalne warunki egzystencji na tym terenie, silne tendencje lewicowe wynikające z ciężkich doświadczeń minionej wojny i z rewolucji bolszewickiej oraz niskiej świadomości i kultury politycznej Poleszaków. Stronnictwa białoruskie po poniesionej klęsce wyborczej nie widząc warunków do rozwoju swej działalności na Polesiu, zrezygnowały z prowadzenia jakiegokolwiek akcji organizacyjnej. Jedynie na sporadycznie organizowanych wiecach poselskich występowali posłowie Klubu Białoruskiego: Fabian

spolitej. *Województwo Poleskie na obszarze Republiki Białoruś*, Warszawa 2000, s. 27.

⁵ F. Leszczeński, *Stosunki narodowościowe i potrzeby kulturalne na Polesiu*, s. 17, [w] *Polska Macierz Szkolna na Polesiu*, Warszawa 1939.

⁶ Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu (dalej: PAOB), sygn. f. 1, o. 9, d. 47, k. 19v.-20, *Rzeczony białoruskiego ruchu narodowościowego. Stronnictwa polityczne*.

⁷ K. Srokowski, *Sprawa narodowościowa na Kresach Wschodnich*, Kraków 1924, s. 21-23.

Jeremicz, Piotr Miotła i Bronisław Taraszkiewicz⁸.

Legalne partie białoruskie w latach 1922-1926 nie tworzyły w województwie poleskim struktur partyjnych i społecznych o celach narodowych, nie potrafiąc pozyskać dla swych celów i planów ludności miejscowej. Nieliczni na Polesiu aktywiści białoruscy nie znajdując wśród ludności miejscowej podatnego gruntu dla idei białoruskiej wycofali się z tego terenu⁹. Propagandę polityczną wykorzystującą kwestię białoruską prowadziły dalej PPS i PSL „Wyzwolenie”. Hasła socjalne były priorytetowe, jednak w wystąpieniach posłów obu partii deklarowano mieszkańcom Polesia wprowadzenie języka białoruskiego w administracji państwowej oraz jako języka wykładowego w publicznych szkołach powszechnych i średnich¹⁰.

W latach 1922-1926 nastąpił na Polesiu okres wzmożonej działalności komunistycznej. Doprowadzona wręcz do absurdu demagogia PPS i PSL „Wyzwolenie” spowodowały silne zradykalizowanie ludności wiejskiej¹¹. Nie wywiązywanie się z obietnic przedwyborczych wywołało wśród ludności Polesia rozczarowanie i poczucie krzywdy. Nastroje te skutecznie wykorzystywała utworzona w grudniu 1923 r. przez Międzynarodówkę Komunistyczną - Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi (dalej: KPZB)¹². W ocenie władz państwowych działalność partii komunistycznej była dwutorowa: z jednej strony dążyła do podkopania w oczach ludności poleskiej autorytetu państwa polskiego i zachwiania wiary ludności w stałość sytuacji politycznej, z drugiej zaś do przygotowania gruntu pod wywołanie zamieszek w trudnej do Polski sytuacji¹³. Strona sowiecka licząc na szybki eksport rewolucji na zachód podsyciała nastroje antypolskie wśród ludności białoruskiej. Szaflowanie białoruskimi hasłami narodowymi służyło komunistom jedynie do pozyskania ludności miejscowej negatywnie nastawionej do państwa polskiego, a nie zaspokajaniu aspiracji narodowych¹⁴.

W ciągu dwóch lat 1923-1924 powstała w województwie poleskim gęsta sieć komórek organizacyjnych KPZB (zwanymi jaczejkami), w tym dwa komitety okręgowe (w Brześciu i w Pińsku). Obok nich powstało kilka organizacji powstańczych (bojowo-dywersyjnych) kierowanych przez Gosudarstwiennoje Politiczeskoje Uprawlenije (dalej: GPU) z Mińska¹⁵. Głównym zadaniem tych organizacji było zrewolucjonizowanie jak

⁸ *Rozwój białoruskiego...*, dz. cyt., k. 19v.-20.

⁹ PAOB, sygn. f. 2029, o. 2, d. 1, k. 19v., *Wiadomości z własnego pasa ochrony. Kwestie narodowościowe*.

¹⁰ Tamże, k. 20-20v., *Ruch partyjny*.

¹¹ Rywalizację o wpływy wśród ludności wiejskiej województwa pomiędzy PPS i PSL Wyzwolenie, zwłaszcza we wschodnich powiatach wygrywało PPS. Najaktywniejszą działalność z ramienia PPS na Polesiu prowadził poseł Wolicki. W swych wystąpieniach m. in. ostro krytykował nadużycia polskiej administracji oraz zapowiadał rychłe bezpłatne rozdawnictwo ziemi chłopom. Działalność PPS była do tego stopnia agresywna, że poseł PSL Wyzwolenie Antoni Kordowski kilkakrotnie nie mógł wystąpić na publicznym wiecu, z powodu rozbijania tych wystąpień przez posła Wolickiego i jego zwolenników. (PAOB, sygn. f. 2029, o. 2, d. 1, k. 20-20v., *Wiadomości z własnego pasa ochrony. Ruch partyjny*.)

¹² *Rozwój białoruskiego ruchu narodowościowego*, dz. cyt., k. 4-5.

¹³ PAOB, sygn. f. 1, o. 2, d. 161, k. 7-8, *Protokół zebrania periodycznego przedstawicieli urzędów władz II instancji z dnia 20 lipca 1925 r. odbytego w Poleskim Urzędzie Wojewódzkim w Brześciu n/Bugiem*.

¹⁴ W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 258.

¹⁵ Sowiecką akcją dywersyjną na terenach północno-wschodnich II RP kierował Wydział Zagraniczny GPU w Moskwie za pośrednictwem Tajnego Oddziału Operacyjnego przy GPU w Mińsku i Charkowie. Teren działania podzielono na cztery odcinki: białoruski, poleski, wołyński i galicyjski. W ramach tajnego Oddziału Operacyjnego GPU w Mińsku funkcjonowały trzy komórki: 1. propagandowa, 2. operacyjna, 3. informacyjna. (W. Śleszyński, dz. cyt., s. 259.)

najszerszych rzesz ludności Polesia i kierownictwo ruchem narodowo-wyzwoleńczym, a celem ostatecznym miało być oderwanie ziem północno-wschodnich od Rzeczypospolitej w drodze zbrojnego powstania i przyłączenie ich do Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (dalej: BSRR). Tajne grupy dywersyjne działające na terenie Polesia miały przygotować miejscową ludność do wybuchu powstania białoruskiego, któremu z pomocą miała przyjść Armia Czerwona¹⁶.

KPZB rozpoczęła działalność w wyjątkowo sprzyjających warunkach. Popierana przez oficjalne czynniki sowieckie, zaopatrzona w poważne fundusze na cele propagandowe, posiadająca specjalnie wyszkolonych agitatorów, a jednocześnie nie posiadająca na Polesiu poważnych przeciwników w stronnictwach legalnych. Wykorzystując zarazem katastrofalną wręcz sytuację gospodarczą, radykalizację i zaufanie ludności oraz zdolności agitacyjne szybko uzyskała ogromne wpływy¹⁷.

W południowej części województwa poleskiego działała powstała w 1923 r. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy (dalej: KPZU), która powstała z przekształcenia istniejącej od 1919 r. Komunistycznej Partii Galicji Wschodniej¹⁸. Partia ta działała nielegalnie jako autonomiczna obwodowa organizacja Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (dalej: KPRP), a potem Komunistycznej Partii Polski (dalej: KPP). Podział wpływów na Polesiu pomiędzy obie partie komunistyczne – KPZB i KPZU, które stanowiły formalnie część KPP, nie pokrywał się z narodowymi preferencjami wśród ludności i lokalnych działaczy. Nadrzędną ideą dla całego ruchu komunistycznego była walka klas i jej były podporządkowane wszelkie inne cele, łącznie z zagadnieniami walki narodowowyzwoleńczej. W powiatach podlegających wpływom komunistów białoruskich, nawet legalne organizacje mające w swej nazwie przymiotnik „ukraiński” były faktycznie kontrolowane przez członków KPZB¹⁹.

Do kwietnia 1925 r. teren Polesia, część Nowogródzczyzny i Wileńszczyzny były widownią zorganizowanych napadów grup partyzanckich na urzędy państwowe, pociągi, majątki polskie. Wytworzyło to niewygodne dla władz polskich przekonanie, że ludność niepolska zamieszkująca Polesie nie godziła się z istniejącym stanem prawnopolitycznym, dążąc do wyzwolenia się z pod okupacji polskiej. Do działań partyzanckich garneła się głównie młodzież białoruska. Obok walki o własne państwo ruch komunistyczny obiecywał poprawę warunków życia i awans w przyszłej administracji sowieckiej. W akcjach dywersyjnych widziano również możliwość odreagowania krzywd i upokorzeń doznanych przez ludność białoruską ze strony administracji polskiej. Dla młodych ludzi większe znaczenia miało demonstrowanie swego negatywnego stosunku do państwowości polskiej niż wiara w ideologię komunistyczną, pod sztandarami której prowadzono całą akcję²⁰.

Władze państwowe nie posiadały jednolitego i konsekwentnie wprowadzanego w życie programu polityki narodowościowej²¹. Faktycznie nie podjęto żadnej pozy-

¹⁶ *Rozwój białoruskiego...*, dz. cyt., k. 19v.-20.

¹⁷ Tamże, k. 20-21.

¹⁸ Swym zasięgiem obejmowała Galicję Wschodnią, Wołyń, południowe Polesie, Podlasie i Chełmszczyznę.

¹⁹ W. Śleszyński, dz. cyt., s. 288-289.

²⁰ Tamże, s. 260.

²¹ Polskie elity polityczne wypracowały dwie koncepcje w stosunku do ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego - inkorporacyjną i federacyjną. Zwolennicy inkorporacji opowiadali się za utworzeniem z Polski państwa jednonarodowego, do którego należało włączyć jedynie tereny etnicznie polskie i te, które uda się

tywnej pracy nad zespoleniem ziem wschodnich z państwem polskim, a pewne grupy polskie wyraźnie separowały się od Poleszuków. Polityka państwa wobec mniejszości narodowych była wypadkową poglądów politycznych ówczesnych elit oraz bieżącej sytuacji politycznej. Przestrzenią sporu między zwolennikami obu koncepcji stał się już ZCZW. Powstał on z myślą o realizacji planów koncepcji federacyjnej. Działania pro federacyjne spotkały się jednak z oporem oddolnym w terenie. Polacy nie chcieli dzielić się owocami własnego zwycięstwa z innymi narodami. Koncepcja inkorporacyjna zdobyła więcej zwolenników i zaczęła być wcielana w życie²².

Orędownicy inkorporacji twierdzili, że faktycznie nie było partnera do skonfederowania. Nie traktowano poważnie strony białoruskiej. Odmawiano jej prawa do własnej państwowości, a nawet autonomii. Koncepcję federacyjną forsował Józef Piłsudski. Zależało mu głównie na utworzeniu z państw sfederowanych „kordonu bezpieczeństwa” oddzielającego Polskę od Rosji i zapewnieniu jej sojuszników militarnych na wschodzie, a nie faktycznej potrzebie tworzenia państw narodowych²³.

Władze państwowe doszły do przekonania, że jedynym sposobem rozwiązania sytuacji politycznej na ziemiach wschodnich będzie poddanie mniejszości narodowych procesowi polonizacji oraz szybkiemu procesowi wzmacniania żywiołu polskiego na tych terenach. Asymilacji miały zostać poddane głównie mniejszości słowiańskie – białoruska i ukraińska. Wynikało to z przeświadczenia o bliskości językowo-kulturowej oraz z braku skonkretyzowanej tożsamości narodowej, zwłaszcza u Białorusinów²⁴.

Sytuacja w województwie poleskim zaogniła się wyraźnie po powrocie z Rosji około 250 tys. repatriantów. Powracający ze wschodu uchodźcy wojenni i wcielani do armii rewolucyjnej mieszkańcy ziem wschodnich byli głęboko przesiąknięci ideologią bolszewicką. Wymusiło to na władzach zwrócenie baczniejszej uwagi na stan bezpieczeństwa na Polesiu. Obsadzono granicę wschodnią oddziałami Korpusu Ochrony Pogranicza (dalej: KOP), nadano specjalne uprawnienia władzom administracji politycznej w celu wzmocnienia służby bezpieczeństwa. Działania były doraźne, nie koncentrowano się na głębszej, wielowarstwowej pracy oświatowej i ekonomicznej z Poleszukami. Zlikwidowano bandy dywersyjne i częściowo wyciszono nastroje społeczne, zwłaszcza wśród starszego pokolenia, które zdało sobie sprawę ze stałości stosunków politycznych i lojalnie odnosiło się do zarządzeń władzy. Młodzież pozostawała w dalszym ciągu pod wpływem KPZB lub PPS i PSL „Wyzwolenie”, które na Polesiu swą działalnością niewiele odbiegały od partii komunistycznej. Wynikało to głównie z obsadzenia komitetów wiejskich tych partii komunistami²⁵.

kulturowo asymilować. Zwolennicy koncepcji federacyjnej wychodzili z założenia, że należy dążyć do odtworzenia zarówno na wschodzie jak i na zachodzie granic Rzeczypospolitej przedrozbiorowej, przy jednoczesnym poszanowaniu praw o samostanowieniu mniejszości białoruskiej, litewskiej i ukraińskiej. Na wschodzie zamierzano zbudować system państw sfederowanych z Rzeczypospolitą, które miały stanowić zaporę buforową przed Rosją. (J. Szczepański, *Spółczesność Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, Warszawa-Pułtusk 2000, s. 16-22.)

²² Gierowska-Kałaaur J., *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich – kadra i procesy decyzyjne*, s. 40-41 [w] *Europa Nieprowincjonalna*, red. K. Jasiewicz, Warszawa 1999, s. 55-56; W. Śleszyński, dz. cyt., s. 49.

²³ W. Śleszyński, dz. cyt., s. 49; J. Gierowska-Kałaaur, dz. cyt., s. 40-41.

²⁴ J. Szczepański, *Spółczesność Polski...*, dz. cyt., s. 149-152; J. Szczepański: Plany koncepcji federacyjnej zostały pogrzebane wraz z inwazją bolszewicką w 1920 r. Strona białoruska, ukraińska i litewska okazała się nielojalna podczas konfliktu polsko-radzieckiego. Ciężar walk spadł na ludność narodowości polskiej.

²⁵ *Rozwój białoruskiego...*, dz. cyt., k. 7; Znaczny spadek intensywności działań dywersyjnych na przełomie 1925/1926 r. związany był również z przejściem władzy w ZSRR przez Józefa Stalina. Nastąpiła zmiana taktyki

Likwidacja ruchów zbrojnych na Polesiu wymusiła zmianę taktyki działania przez KPZB. Od połowy 1925 r. rozpoczęła się na terenach północno-wschodnich „dywersja polityczna” polegająca na opanowaniu Białoruskiej Partii Niezależnych Socjalistów (dalej: BPNS) oraz na rozgrywkach wewnętrznych w Białoruskim Klubie Poselskim. Wytyczne co do zmiany taktyki działania zostały wydane w 1925 r. na III zjeździe KPP, gdzie nakazano organizacjom komunistycznym tworzenie zrzeszeń politycznych, społecznych, gospodarczych i prowadzenie walki za pośrednictwem tych zrzeszeń. Na III konferencji KPZB uchwalono, że partia winna w swej działalności wykorzystywać wszelkie legalne formy ruchu włościańskiego i legalne organizacje działające na wsi. Zlecono przejście wpływów przez partię w organizacjach kulturalno oświatowych, jako najważniejszych i najbardziej wpływowych legalnych placówkach na terenach wiejskich²⁶.

W tym samym okresie nastąpił rozłam w Białoruskim Klubie Poselskim, z którego wystąpiło trzech członków BPNS - Piotr Miotła, Paweł Wołoszyn, Szymon Rak-Michałowski oraz socjaldemokrata Bronisław Taraszkiewicz, którzy 24 czerwca 1925 r. założyli nowe stronnictwo: Białoruską Włościańsko-Robotniczą Hromadę (dalej: BWRH)²⁷. Program partii został ogłoszony w Biuletynie Informacyjnym Sejmowego Klubu BWRH. Głosił on hasła samostanowienia narodów, zjednoczenie wszystkich ziem białoruskich w niezależną republikę pod władzą rządu robotniczo-włościańskiego, podział wielkiej własności ziemskiej między chłopów bez wykupu, zniesienie osadnictwa, obciążenie podatkami wyłącznie klas posiadających, zapewnienie ludności białoruskiej swobód obywatelskich, politycznych i kulturalnych. Wśród haseł programowych był także postulat zaspokojenia potrzeb ludności białoruskiej w zakresie szkolnictwa narodowego²⁸.

Działacze Hromady postanowili szukać poparcia politycznego wśród szerokich mas chłopskich. Pragnąc pozyskać biednych i niewykształconych chłopów białoruskich argumentem zasadniczym stał się skrajnie radykalny program agrarny²⁹. Agitatorzy BWRH i KPZB operowali hasłem „ziemia obszarników nam bez wykupu”, które spotykało się z ogromną aprobatą ludności wiejskiej oraz hasłem „pracz z osadnikami”, którzy byli traktowani jako zakamuflowane wojsko i grabieżców ich ziemi. Znacznie mniej porywającym było hasło „zjednoczenie wszystkich ziem białoruskich z niepodległą Białorusią Sowiecką”. Dla ludności chłopskiej połączenie ziem białoruskich w ramach Sowieckiej Białorusi było bardziej atrakcyjne z powodu programowego odebrania ziemi obszarnikom, niż z samego faktu uzyskania niezależności państwowej³⁰.

w całym ruchu komunistycznym. Wycofano się z koncepcji natychmiastowej ekspansji ruchu komunistycznego na rzecz utrwalania systemu wewnętrznego i oczyszczenia go z wrogich elementów.

²⁶ *Rozwój białoruskiego...*, dz. cyt., k. 22.

²⁷ Władze bezpieczeństwa twierdziły, że działalność organizacyjna BWRH rozpoczęła się w pierwszych miesiącach 1925 r. i była prowadzona konspiracyjnie. W budowaniu struktur terenowych pomagała Hromadzie Niezależna Partia Chłopska, która wycofała się z terenów zamieszkiwanych przez ludność białoruską. Rozłam w Klubie Białoruskim i wystąpienie posła Bronisława Taraszkiewicza były pierwszym publicznym ujawnieniem się partii (Archiwum Akt Nowych, Instytucje Wojskowe <dalej: AAN, IW>, sygn. 296/II-18, k. 75.)

²⁸ P. Trejdeński, *Białoruskie stronnictwa polityczne w Polsce i ich ideologia*, s. 538, „Sprawy Narodowościowe”, 1930, nr 5-6; A. Bergman, *Sprawy Białoruskie w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984, s. 117.

²⁹ Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: AAN, MSW), sygn. 2270, k.139, *Rozwój stosunków białoruskich w państwie polskim*.

³⁰ AAN, IW, sygn. 296/II-19, k. 41.

Hromada była pierwszą legalną organizacją, kierowaną przez czynniki komunistyczne, która zajmowała się dywersją polityczną³¹. Powołanie do życia BWRH było przez władze polskie odbierane jednoznacznie, jako realizację uchwał komunistycznych w sprawie wykorzystywania organizacji legalnych do realizacji działalności komunistycznej na terenach północno-wschodniej Polski³². KPZB jako partii działającej nielegalnie, której funkcjonowanie było mocno krępowane ogromnie zależało na znalezieniu legalnej przykrywki, którą stała się BWRH³³.

Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada rozwinęła niezwykle intensywną działalność na ziemiach zamieszkałych przez ludność białoruską. W ciągu rocznej działalności na kresach północno-wschodnich powstało ponad 2 tys. kół lokalnych tej organizacji³⁴. Na Polesiu BWRH zapoczątkowała swą działalność w pierwszej połowie 1926 r. poprzez utworzenie w Pińsku oddziału Wileńskiego Białoruskiego Banku Spółdzielczego. Na czele oddziału stanęli przedstawiciele radykalnego ruchu białoruskiego - Radosław Ostrowski i Leon Wasilewski, którzy zgłosili akces do Hromady. Bank zasilany funduszami propagandowymi III Międzynarodówki udzielał pożyczek krótkoterminowych tylko tym chłopom, którzy wstąpili do stronnictwa.

Do współpracy kulturalno-oświatowej Hromadzie udało się pozyskać Towarzystwo Szkoły Białoruskiej (dalej: TSB). Komitet Centralny BWRH wspólnie z zarządem TSB złożyli w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP) memoriał, w którym domagano się utworzenia sieci publicznych białoruskich szkół powszechnych i średnich, zlikwidowania szkół utrakwistycznych, utworzenia na Uniwersytecie Wileńskim katedry białorusoznawstwa. Współpraca terenowa polegała głównie na organizowaniu plebiscytów szkolnych³⁵.

21 czerwca 1925 r. powstał w Pińsku sekretariat powiatowy BWRH, na którego czele stanął Paweł Igołko, jeden z przywódców KPZB. Oparł on działalność Hromady na istniejących jacejkach KPZB, przekształcając je w hurtki (koła lokalne) BWRH oraz przyczynił się do masowego wstępowania komunistów do Hromady. W ten sposób Hromada stała się legalną przykrywką dla partii komunistycznej, która wyszła z podziemia. Zakonspirowane zostały nadal komitety okręgowe i rejonowe KPZB oraz ci przedstawiciele jacejek, którzy zajmowali stanowiska kierownicze. Realizując dyrektywy III zjazdu KPP i III konferencji KPZB sekretariat powiatowy piński wystąpił z inicjatywą tworzenia „bratnich organizacji legalnych”: kół TSB i Międzynarodowego Sekretariatu do walki o amnestię dla więźniów politycznych. Równocześnie powstały sekretariaty powiatowe Hromady w Prużanie i Kosowie Poleskim, które również oparły się w terenie o jednostki KPZB. W ciągu 5 miesięcy od powstania, w połowie listopada 1926 r. Hromada posiadała w województwie poleskim 3 sekretariaty powiatowe i 245 hurtków (powiat prużański – 1 sekretariat powiatowy i 107 hurtków, powiat kosowski – 1 sekretariat powiatowy i 102 hurtków, powiat piński – 1 sekretariat powiatowy i 19 hurtków,

³¹ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 2000, s. 98-99.

³² AAN, IW, sygn. 296/II-18, k. 74 -75; S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918 - 1939*, Ossolineum 1968, s. 41.

³³ *Rozwój stosunków...*, dz. cyt., k. 139.

³⁴ P. Trejdeński, *Białoruskie stronnictwa polityczne w Polsce i ich ideologia*, s. 538, „Sprawy Narodowościowe”, 1930, nr 5-6.

³⁵ M. Siemakowicz, *Szkoły z białoruskim językiem nauczania na tle polityki władz polskich wobec ludności białoruskiej od zamachu majowego do końca II Rzeczypospolitej*, [w] „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, nr 17, Białystok 2002, s. 126.

powiat łuniniecki - 12 hurtków, powiat brzeski - 5 hurtków). Sieć partyjnych organizacji Hromady objęła wówczas prawie całą północną część województwa poleskiego po linię kolejową Brześć - Łuniniec. Na południe od tej linii operowały „bratnie organizacje legalne”: Niezależna Partia Chłopska, która powstała równoległe do Hromady, a utworzyli ją secesjoniści z PSL „Wyzwolenie” oraz z Ukraińskie Włościańsko-Robotnicze Zjednoczenie Socjalistyczne (dalej: Sel-Rob), powołane do życia w listopadzie 1926 r., z którymi BWRH dzieliła się lojalnie strefą wpływów. Władze bezpieczeństwa liczbę zwolenników Sel-Rob oceniały na 100 tys., w tym 14 tys. zarejestrowanych członków³⁶.

Silne powiązania TSB z Hromadą miały negatywne konsekwencje dla sprawy narodowego szkolnictwa białoruskiego. Radykalizacja poglądów kierownictwa TSB spowodowała odchodzenie działaczy umiarkowanych, krytycznie ustosunkowanych do rewolucyjnych haseł BWRH. W czerwcu 1926 r. powstał Białoruski Instytut Gospodarki i Kultury (dalej: BIGiK), którego jednym z głównych celów było zakładanie i utrzymywanie szkół białoruskich wszelkich typów. 15 lipca 1926 r. BIGiK wystosował pismo do ministra WRiOP, w którym domagano się utworzenia ponad 400 szkół białoruskich, na które zebrano deklaracje, zlikwidowania szkolnictwa utrakwistycznego, zorganizowania 3 miesięcznych kursów dla 400 nauczycieli białoruskich, utworzenia Białoruskiego Instytutu Pedagogicznego, dwóch seminariów nauczycielskich oraz katedry białorusoznawstwa na Uniwersytecie Wileńskim. Postulowano również wprowadzenie języka białoruskiego do seminarium duchownego w Pińsku i w Wilnie³⁷.

Władze wojskowe obawiały się agitacji politycznej Hromady i KPZB w wojsku. W agitacji wśród żołnierzy Białorusinów dopatrywano się wykorzystania ich do działań dywersyjnych podczas mającej nastąpić wojny z ZSRR. W momencie wybuchu konfliktu zbrojnego bojowe drużyny miały w myśl instrukcji zawładnąć punktami strategicznymi o znaczeniu wojskowym. W celu ułatwienia takiej działalności hurtki BWRH były rozmieszczane w ważnych miejscach strategicznych - wzdłuż linii kolejowych, przy mostach, w ważnych miastach³⁸. Województwo poleskie z racji ukształtowania terenu nie przedstawiało dla Związku Radzieckiego większej wartości w planowanej wojnie zaczepnej. Dobre drogi, które miały znaczenie strategiczne oraz dwie linie kolejowe Brześć - Baranowicze i Żabinka - Łuniniec znajdowały się w północnych powiatach województwa³⁹. Na północy Polesia znajdowało się znacznie więcej placówek Hromady niż w innych częściach województwa zamieszkałych przez podobną liczbę ludności białoruskiej. Dla władz bezpieczeństwa był to dowód na to, że hurtki BWRH podczas zbliżającego się konfliktu z Sowietami miały stanowić osłonę koncentracji armii radzieckiej i dokonywać aktów dywersji na tyłach wojsk polskich⁴⁰.

Centralne władze państwowe 15 stycznia 1927 r. zarządziły likwidację działających na terenie kraju organizacji komunistycznych. Uznano, iż Hromada przybrała rozmiary zagrażające bezpieczeństwu państwa i musiała zostać zlikwidowana⁴¹. Par-

³⁶ *Rozwój białoruskiego...*, dz. cyt., k. 22v.-23.

³⁷ M. Siemakowicz, dz. cyt., s. 126-127.

³⁸ AAN, IW, sygn. 296/II-19, k. 41v.-44.

³⁹ Placówka BWRH w Kozanogródku umożliwiała uszkodzenie mostu kolejowego oddalonego kilometr od wsi i mostu drogowego przebiegającego przez wieś. Była również doskonałym miejscem obserwacyjnym Łachwy, gdzie miało siedzibę dowództwo 5 brygady Ochrony Pogranicza. Podobną lokalizację miały hurtki w Berezie Kartuskiej, gdzie na Jasioldzie pod Budniem znajdowały się mosty kolejowy i drogowy.

⁴⁰ AAN, IW, sygn. 296/II-19, k. 42, 43v.-44v., 123, *Działalność komunistyczna w wojsku polskim*.

⁴¹ AAN, MSW, sygn. 2270, k. 173, *Rys historyczny białoruskiego ruchu narodowego*; F. Leszczelowski, dz.

cię określono jako antypaństwową i nielegalną. Na Polesiu zdecydowana akcja antykomunistyczna skierowana została głównie na hurtki BWRH. Aresztowano kierowników hurtkówek. Większość członków bez ekscesów oddawała na komisariatach policji legitymacje członkowskie⁴².

Władzom państwowym zależało, by represje zastosowane przeciwko BWRH nie były odbierane jako akt polityki mniejszościowej. Dążono do tego, by rozbitcie Hromady było postrzegane jako przejaw trwałej i konsekwentnej walki z bolszewizmem oraz z demagogią skrajnych haseł społecznych⁴³. Największe niebezpieczeństwo upatrywano w przemieszaniu dwóch pojęć: białoruskość i bolszewizm. „Rozmach organizacyjny Gromady wobec niedołęstwa społeczno-organizacyjnego społeczeństwa białoruskiego był o tyle wielki, iż zakresy pojęć Białorusini i Gromada zbliżały się do siebie. Przemieszanie tych pojęć zwłaszcza ze strony żywiołów polskich, które usposobione są wrogo wobec Białorusinów (jak pewne żywioły na Kresach) byłyby dla polskiej polityki mniejszościowej wręcz niebezpieczne”⁴⁴. Władze w Warszawie twierdziły, że Hromada „maskowała swój ultra-nacjonalizm przez hasła skrajnego radykalizmu i w tym właśnie docierała do portów bolszewickich”⁴⁵. Demagogia radykalnych haseł społecznych BWRH miały być zasłoną dla działalności narodowej⁴⁶. Aparat bezpieczeństwa na Polesiu widział te kwestie wręcz biegunowo odmiennie. W obiektywnej ocenie sytuacji to diagnoza czynników terenowych była trafna. W województwie poleskim zagadnienia socjalne i społeczne zlały się w jedno. Hromada szerzyła demagogiczne hasła narodowe i społeczne. Ważniejsze były jednak dla niej hasła socjalne narzucane jej przez KPZB. Szafowanie kwestią narodową należy traktować jako środek do celu, którym była potencjalna rewolucja społeczna⁴⁷.

Po likwidacji Hromady białoruski ruch polityczno-narodowy skoncentrował się w kołach Towarzystwa Szkoły Białoruskiej, kierowanych również przez działaczy komunistycznych. W kołach TSB skupili się byli działacze Hromady i KPZB, którzy pod osłoną działalności kulturalno-oświatowej prowadzili na mniejszą już skalę akcję „narodowo-wyzwoleńczego ruchu białoruskiego”⁴⁸. Prowadzona jednocześnie intensywne działalność agitacyjno-organizacyjna ukraińskiego Sel-Robu wypierała wpływy białoruskie coraz dalej na północ. Rezultatem ekspansji wpływów ukraińskich było ograniczenie wpływów białoruskich do obszaru powiatów: kosowskiego, prużańskiego (z wyjątkiem wysuniętej na południe gminy Horodeczno), północnej części powiatu pińskiego oraz najdalej na północ wysuniętej gminy Wierzchowickiej w powiecie brzeskim. Pozostała część województwa poleskiego, poza wyjątkiem powiatu luninieckiego stały się terenem działania Sel-Robu⁴⁹.

W chwili likwidacji Hromady sieć kół TSB nie była nazbyt rozbudowana. Koła nie przejawiały większej aktywności i nie posiadały dużej liczby członków. Faktyczny rozwój TSB w województwie poleskim rozpoczął się wraz z likwidacją Hroma-

cyt., s. 17.

⁴² P. Trejdeński, dz. cyt., s. 538.

⁴³ E. Mironowicz, *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu pilsudczykowskiego*, Białystok 2007, s. 51.

⁴⁴ AAN, IW, sygn. 296/II-19, k. 13, *Po likwidacji Gromady. Białoruski ruch narodowy*.

⁴⁵ Tamże, k. 12.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ E. Mironowicz, dz. cyt., s. 51-52.

⁴⁸ *Rozwój stosunków...*, dz. cyt., k. 139-140.

⁴⁹ *Rozwój białoruskiego...*, dz. cyt., k. 23-24.

dy. Szeregi członków towarzystwa zaczęły się gwałtownie rozrastać poprzez napływ do nich byłych hurtkowców Hromady i KPZB⁵⁰. Powstawały nowe koła TSB w miejscach dotychczasowej działalności hurtków. W miejsce zlikwidowanego Komitetu Powiatowego BWRH w Kosowie Poleskim powstał Okręgowy Zarząd TSB z terenem działania na powiaty kosowski i prużański. Do Kosowa zostali oddelegowani przez KPZB dwaj działacze komunistyczni: Paweł Dylko i Mikołaj Trynda. Obsadzony w ten sposób Zarząd Okręgowy TSB w Kosowie stał się spadkobiercą Hromady, przejmując jej ideologię i metody działania⁵¹.

W drugiej połowie 1927 r. Towarzystwo Szkoły Białoruskiej rozwinęło na terenie województwa poleskiego ożywioną działalność kulturalno-oświatową. Zorganizowano w wielu wsiach i miasteczkach szereg przedstawień amatorskich, odczytów popularnych, zabaw, wieczorynek. Imprezy te cieszyły się dużą frekwencją. W czasie takich imprez organizowano poufne konferencje poszczególnych komórek KPZB z kierownikami TSB, na których omawiano sposoby prowadzenia działalności politycznej. W działalności zewnętrznej TSB ściśle zachowywało wszelkie pozory legalności. Dzięki temu unikano represji ze strony władz oraz zdobywano sympatie umiarkowanej i apolitycznej części społeczeństwa⁵².

Całą działalność polityczną prowadzoną na Polesiu przez radykalne ugrupowania białoruskie i ukraińskie kontrolowała KPZB, która po likwidacji Hromady i rozpadzie Sel-Robu nie dopuściła do uzyskania wpływów przez inne ugrupowania polityczne, zwłaszcza o programie ugodowym i umiarkowanym. W okresie przedwyborczym do trzeciego Sejmu doprowadziła do konsolidacji wszystkich radykalnych i oficjalnie funkcjonujących ugrupowań na Polesiu. Na polecenie CK KPZB powstał w województwie poleskim wspólny blok wyborczy pod nazwą „Sel-Rob Jedność” (lista nr 19), który wystawił wspólną listę kandydatów. Blok tworzyli dawni członkowie białoruskiej Hromady, ukraińskiego Sel-Robu Lewicy oraz PPS. W okręgu brzeskim (nr 59) na pierwszym miejscu listy znajdował się Jan Grecki, Białorusin reprezentujący powiat kosowski. Drugie miejsce przyznano Mikołajowi Chamowi, członkowi CK Sel-Rob Jedność, trzecie zaś Franciszkowi Tobisowi, przywódcy PPS Lewicy w Brześciu. Blok „Sel-Rob Jedność” stał się wielkim blokiem narodowościowo-komunistycznym, który był w województwie poleskim przeciwagą dla Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (dalej: BBWR). Po intensywnej akcji propagandowej i gospodarczej prowadzonej od drugiej połowy 1926 r. przez polskie organizacje i partie polityczne BBWR uzyskał w województwie poleskim duże wpływy. Rozgrywka pomiędzy tymi blokami odbyła się głównie na terenie powiatu brzeskiego. BBWR uzyskał tu 56.984 głosy i 3 mandaty, „Sel-Rob Jedność” – 53.681 głosów i 2 mandaty. Jan Grecki uzyskał mandat poselski i reprezentował mniejszość białoruską w klubie parlamentarnym Białoruskiego Włóściańsko-Robotniczego Klubu Poselskiego (dalej: BWRKP). W powiecie pińskim różnorodność stronnictw politycznych i brak jedności doprowadziły do rozbitcia głosów na 8 list⁵³.

⁵⁰ E. Mironowicz, dz. cyt., s. 54.

⁵¹ *Rozwój białoruskiego...*, dz. cyt., k. 32v.-33.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże, k. 26

Posłowie uzyskując przywilej nietykalności wynikający z immunitetu poselskiego wznowili działalność podobną do tej prowadzonej wcześniej przez Hromadę. Zmieniłi tylko taktykę i metody działania⁵⁴. Przejęli kierownictwo kół TSB na Polesiu. Ich działalność opierała się głównie na organizowaniu wieców i zgromadzeń poselskich. Nie utworzono jednolitej organizacji masowej. Działania przebiegały według wytycznych CK KPZB z maja 1929 r. Zwracano uwagę między innymi na konsolidację całego narodowego ruchu białoruskiego wokół partii KPZB; przeprowadzenie masowej kampanii protestacyjnej po zlikwidowaniu zarządu TSB; dalszym rozwijaniu i wzmacnianiu akcji propagandowej i protestacyjnej do zjazdu TSB.

Poseł Jan Grecki jako miejscowy działacz przejął z ramienia BWRKP opiekę nad całokształtem pracy organizacji białoruskich w województwie poleskim. Sporadycznie wspomagali go swoimi przyjazdami posłowie Flegont Wołyniec i Ignacy Dworczanin. 20 stycznia 1929 r. na zjeździe okręgowym TSB Wołyniec wygłosił obszernie przemówienie, w który stwierdził, że „[...] tylko zorganizowani Białorusini pod sztandarem BWRKP za pomocą siły zbrojnej i przy poparciu ZSRR zdobędą niepodległy byt i zbudują państwo białoruskie”⁵⁵.

Jan Grecki cieszył się wśród ludności Polesia ogromną popularnością, zwłaszcza w powiecie kosowskim. Posiadał duże wpływy w zarządzie okręgowym TSB w Kosowie, który bez sprzeciwu wykonywał jego polecenia. Poseł zaangażował do działalności w kołach TSB najaktywniejszych komunistów, którzy ożywili ich działalność. Koła TSB rozwinęły pracę kulturalną organizując przedstawienia amatorskie i tzw. wieczorynki dla młodzieży. Nawiązały ścisłą współpracę z terenowymi komórkami KPZB, współpracując z nimi w organizowaniu obchodów komunistycznych, zebrań dyskusyjnych, organizując na zabawach i przedstawieniach środki finansowe na cele partyjne. W lutym 1929 r. Grecki przeniósł się na stałe do Wilna. Odwiedzał jednak stale Polesie i kierował dalej ruchem białoruskim, instruując miejscowych działaczy w sprawach walki o szkołę białoruską; w kwestii przeprowadzenia kampanii protestacyjnej przeciwko zakazowi zorganizowania zjazdu Towarzystwa Szkoły Białoruskiej; organizowaniu komitetów pomocy głodującej ludności białoruskiej na Wileńszczyźnie itp. W połowie 1929 r. BWRKP przystąpił do organizowania komórek w terenie zakładając sekretariaty powiatowe w Pińsku (29 czerwiec 1929 r.), w Kosowie Poleskim (8 sierpień 1929 r.), w Brześciu (7 kwietnia 1930 r.). Działalność sekretariatów polegała na udzielaniu ludności wiejskiej porad prawnych, a z drugiej strony na działalności politycznej skierowanej na werbowaniu działaczy z rozbitego Sel-Robu, PPS-Lewicy i zlikwidowanej Hromady.

Jesienią 1929 r. BWRKP na terenie Polesia skierował swe wysiłki na przygotowania do Międzynarodowego Kongresu Chłopskiego, który zwołano do Berlina przez Międzynarodowy Kongres Chłopski. Działalność posłów należących do BWRKP zmierzała do wytyczenia wspólnej płaszczyzny działania dla ugrupowań komunizujących w kraju⁵⁶. Cała akcja polegała na kolportażu bibuły i wiecach zorganizowanych przez posłów: Greckiego i Dworczanina. Władze bezpieczeństwa uznały treść agitacji zawartej w materiałach propagandowych i w wystąpieniach posłów za wyraźnie komunistyczną i antypaństwową. Rozpoczęły się represje. Aresztowano najaktywniejszych działaczy

⁵⁴ P. Trejdeński, dz. cyt., s. 538.

⁵⁵ *Rozwój białoruskiego...*, dz. cyt., k. 27.

⁵⁶ P. Trejdeński, dz. cyt., s. 541.

BWRKP i zlikwidowano działające komórki KPZB. Przeprowadzono dwie rewizje w sekretariatach powiatowych BWRKP (30 stycznia i 1 maja 1930 r.), faktycznie je likwidując. Strefa wpływów BWRKP na Polesiu w początkach 1930 r. uległa znacznemu ograniczeniu. Po rozwiązaniu Sejmu w sierpniu 1930 roku BWRKP przestał formalnie istnieć. Do wyborów 1930 r. Klub nie wystartował⁵⁷. Poseł Jan Grecki uciekł do ZSRR. Ostatnie legalne białoruskie stronnictwo polityczne - BWRKP znikło z mapy politycznej Polesia⁵⁸.

Władze bezpieczeństwa coraz intensywniej ingerowały w działalność TSB. Domagano się od Towarzystwa wyeliminowania ze swych szeregów czynników antypaństwowych i skierowania organizacji w kierunku działalności kulturalno-oświatowej. Kierownictwo TSB pozostając pod silną presją władz dokonało wśród swoich członków rozłamu na dwa nurty. Pierwszy był lojalnie nastawiony do państwa polskiego i koncentrował się na działalności kulturalno-oświatowej (Radosław Ostrowski i Antoni Łuckiewicz). Drugi pozostawał pod silnymi wpływami partii komunistycznej opowiadał się za dalszym utrzymywaniem politycznego charakteru działalności organizacji (I. Dworczanin, F. Wołyniec, J. Gawrylik)⁵⁹.

Konflikt doprowadził do zlikwidowania Zarządu Głównego TSB. Powołano Tymczasową Komisję, która miała przygotować nowe wybory. Większość kół TSB pozostających pod wpływami „Zmahańnia” nie uznała zwierzchnictwa Tymczasowej Komisji i prowadziła radykalną działalność polityczną. 19 maja 1929 r. podczas nielegalnego zjazdu wybrano prezesem Zarządu Głównego TSB F. Steckiewicza. Komisja Tymczasowa dla zażegnania dwuwładzy w TSB uznała wybór na prezesa F. Steckiewicza. Likwidacja „Zmahańnia” pod koniec 1930 r. oraz coraz większego ulegania wpływom KPZB prowadziło do stopniowej likwidacji TSB⁶⁰.

Początek lat trzydziestych przyniósł zmianę taktyki stosowanej przez partię komunistyczną w województwie poleskim. Rozbicie legalnych białoruskich stronnictw politycznych skłoniło komunistów do zdobywania wpływów poza wszelkimi strukturami formalnymi. Skierowali swą pracę terenową bezpośrednio do ludności wiejskiej w celu tworzenia „bezpartyjnego aktywu”. Bezpośredniej pracy wśród „dołów” chłopskich sprzyjał pogłębiający się nieustannie kryzys gospodarczy. Silną radykalizację ludności wiejskiej kierowano przeciwko państwu polskiemu.

Działalność partii komunistycznej była prowadzona w kilku przestrzeniach. Organizowano kampanie: antypodatkową, antyszarwarkową, dywersji moralnej, wśród młodzieży szkolnej – antyreligijną, antywojenną, opanowywania i rozbijania organizacji społecznych (młodzieżowych, kulturalno oświatowych)⁶¹. Największą popularnością wśród chłopów poleskich cieszyła się akcja antypodatkowa oraz antyszarwarkowa. Bojkot zarządzeń władz zaostrzał się wiosną, gdy nędza na przednówku spotykała się odzewem na agitację partii komunistycznej⁶². Najbardziej intensywna pro-

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ *Rozwój białoruskiego...*, dz. cyt., k. 28-30.

⁵⁹ S. Mauersberg, dz. cyt., s. 112.

⁶⁰ M. Siemakowicz, dz. cyt., s. 134-135.

⁶¹ AAN, Urząd Wojewódzki w Nowogrodzku (dalej: UWN), sygn. 15, k. 98, *Sprawozdanie sytuacyjne nr 4 za okres od 10 kwietnia do 10 maja 1932r.*

⁶² PAOB, sygn. f. 1, o. 8, d. 23, k. 73v., 74v., *Protokół konferencji z dnia 22 grudnia 1931 r. odbytej w Urzędzie Wojewódzkim Poleskim w Brześciu n/Bugiem*; AAN, UWN, sygn. 15, k. 5, *Sprawozdanie sytuacyjne nr 6a za okres od 11 czerwca do 10 lipca 1932 r.*

paganda antypodatkowa i antyszarwarkowa była prowadzona w powiecie brzeskim. W wsi Zalesie opór chłopów był tak silny, że organy bezpieczeństwa były zmuszone dokonać pacyfikacji wsi. Wydarzenie to odbiło się szerokim echem w prasie mniejszościowej⁶³. Agitując przeciwko szarwarkowi próbowano wmawiać ludności poleskiej, iż polskie rządy burżuazyjno-kapitalistyczne wprowadzą pańszczyznę. Rozpowszechnianie takich informacji spotykało się o oznakami paniki wśród chłopów⁶⁴.

Najbardziej podatny grunt agitacja komunistyczna znajdowała wśród młodzieży wiejskiej. Młodzi ludzie siali prawdziwy ferment rewolucyjny na wsi poleskiej. Z powodu nadmiaru wolnego czasu wywołanego brakiem możliwości znalezienia pracy, młodzież żywiołowo reagowała na wszelkie wytyczne partii komunistycznej. Młodzi ludzie terroryzowali wręcz starszych i biernych mieszkańców wsi zmuszając ich do aktywności politycznej. Nawet sołtysi w obawie przed terrorem młodzieży wiejskiej nie chcieli składać doniesień dotyczących działalności komunistycznej na wsi⁶⁵.

Na terenie województw północno-wschodnich działał od 1924 r. Komunistyczny Związek Młodzieży Zachodniej Białorusi (KZM ZB). Pozostawał on w ścisłej zależności od KPZB. W 1925 r. liczył około 1200 członków, w kwietniu 1926 r. – 1074 członków, a w kwietniu 1927 r. – 2097 członków. KZM ZB w strukturze organizacyjnej prawie nie różniła się od KPZB. Partia posiadała Komitet Centralny, Sekretariat, komitety okręgowe, rejonowe, miejskie, podrejonowe i komórki. We wszystkich instancjach KPZB i KZM ZB funkcjonowały wzajemne przedstawicielstwa. W niektórych okręgach sekretarz okręgowego komitetu KZM ZB wchodził w skład sekretariatu OK KPZB. Przybudówka młodzieżowa była potrzebna KPZB do zdobywania wpływów wśród młodych ludzi: dzieci i młodzieży szkolnej, przedpoborowych, młodzieży bezrobotnej. KZM ZB była też kuźnią kadr dla partii komunistycznej. Najaktywniejsi działacze młodzieżowi trafiali do KPZB podczas uroczystych obchodów Międzynarodowego Dnia Młodzieży obchodzonego 1 września⁶⁶.

KZM ZB traktował zagadnienia szkolne priorytetowo. Prowadzono intensywną działalność wśród dzieci i młodzieży oraz formułowano postulaty dotyczące szkolnictwa powszechnego i średniego. W dziedzinie szkolnej domagano się następujących rzeczy:

1. bezpłatnej 7-klasowej szkoły świeckiej w języku ojczystym dla wszystkich dzieci,
2. zaprzestania likwidacji szkół białoruskich, litewskich i żydowskich,
3. bezpłatnego odżywiania dzieci w szkołach i zapewnienia im bezpłatnie ubrania, obuwia i pomocy szkolnych,
4. wprowadzenia samorządu szkolnego i zakazu kar cielesnych w szkołach,
5. zaprzestania opodatkowywania dzieci na cele militarystyczne,
6. zniesienia przymusowego wychowania religijnego i militaryzacji szkół,
7. zlikwidowania wrogiego stosunku do ZSRR, walki z antysemityzmem i szowinizmem,
8. bezpłatnych przejazdów do szkoły,
9. natychmiastowej budowy nowych szkół i boisk szkolnych⁶⁷.

Najintensywniejszą działalność KZM ZB prowadził podczas wprowadzania w życie ustawy jędrzejewiczowskiej. Przeprowadzona akcja szkolna była miażdżącą krytyką polityki szkolnej władz sanacyjnych i samej reformy szkolnej. W „Okólniku

⁶³ *Sprawozdanie sytuacyjne nr 6a...*, dz. cyt., k. 10.

⁶⁴ Tamże, k. 5.

⁶⁵ Tamże, k. 7v.

⁶⁶ A. Bergman, *Sprawy Białoruskie w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984, s. 27.

⁶⁷ PAOB, sygn. f. 59, o. 2, d. 1190, k. 160v., *Okólnik w sprawie akcji szkolnej*.

w sprawie akcji szkolnej” z 20 listopada 1931 r. skierowanym do wszystkich komórek KZP ZB wzywano do szerokiej mobilizacji dzieci i młodzieży w walce z „faszystowską polityką szkolną” władz polskich. „Szczególne znaczenie nabiera ta akcja dla KZM BZ, który prowadzi swoją walkę na terenie okupowanym, w warunkach podwójnego ucisku socjalnego i narodowego. Jednym z podstawowych momentów polityki okupacyjno-faszystowskiej jest polityka szkolna”⁶⁸. Odezwa była skierowana do dzieci i młodzieży białoruskiej, litewskiej i żydowskiej. Stosowanie przez nauczycieli „gwałtu i ucisku” wobec uczniów miało być jednym z narzędzi w polityce okupacyjnej Polski na terenach województw północno-wschodnich (Białorusi Zachodniej). Wedle tego okólnika nauczyciele i inspektorzy szkolni bili dzieci nieustannie. Narzucanie siłą szkolnictwa polskiego szło w parze z niszczeniem resztek szkolnictwa białoruskiego. KZM BZ występował przeciwko polskiej polityce polonizatorskiej. Rozpoczął szeroką kampanię za bezpłatną szkołą świecką w języku ojczystym⁶⁹.

Sprawę szkolną potraktowano jako część całego ruchu narodowo-wyzwoleńczego. Walka o szkołę z wykładowym językiem ojczystym i z zamykaniem szkół białoruskich miało stać się jedną z najważniejszych zadań KPZB i KZM BZ. Celem całej akcji szkolnej było wywołanie na terenie wschodnich województw wrzenia rewolucyjnego. Postulaty szkolne połączone z akcją antypodatkową i antyszarwarkową, z hasłami domagającymi się ziemi baz wykupu i zapomóg dla bezrobotnych miały zdestabilizować sytuację na tych terenach. Głównym zadaniem stojącym przed akcją szkolną było zorganizowanie strajku szkolnego na terytorium województw północno-wschodnich (Zachodnia Białoruś). Wszystkie jednostki organizacyjne KZM ZB podjęły intensywne przygotowania do organizacji fali strajków mających wybuchnąć na początku roku szkolnego 1932/1933. Planowano urządzenie masówek wśród uczniów, organizowanie w szkołach komitetów strajkowych, poszerzanie akcji strajkowej na młodzież pozaszkolną i rodziców. Ogromną rolę przyznano akcji zbierania podpisów pod deklaracjami za otwieraniem szkół białoruskich⁷⁰.

W sierpniu 1932 r. w Wilnie KC KZM ZB wydał „Okólnik w sprawie nowej Ustawy Szkolnej i nowego roku szkolnego”. Na wstępie broszury dokonano ostrej krytyki ustawy jędrzejewiczowskiej. Całej reformie szkolnej zarzucano klasowy charakter i określano ją jako faszystowską. KZM ZB zamierzało poprowadzić młodzież szkolną do walki przeciwko ustawie szkolnej⁷¹. W dziedzinie szkolnictwa powszechnego zanegowano głównie nową organizację szkolnictwa i jego zależność od władz administracyjnych. Planowaną „racjonalizację szkolnictwa” określono, jako „spychanie podwójnej niż dotąd liczby dzieci do jednej klasy i tam w zaduchu, przy ograniczonej liczbie nauczycieli naucza się”⁷².

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ PAOB, sygn. f. 59, o. 2, d. 1053, k. 255, *Okólnik KC KZM ZB w sprawie nowej Ustawy Szkolnej i nowego roku szkolnego*.

⁷² Tamże; *Likwiduje się jednolity typ szkoły powszechnej, wprowadza się typy szkoły 4, 6 i 7 klasowych. Zasadniczo już z klasy szóstej można przejść do gimnazjum średniego. Stwarza to z oddziału siódmego martwą uliczkę, a więc obniża poziom szkoły powszechnej. Najpowszechniejszym typem szkoły ma być 4-klasowa szkoła powszechna produkująca półalfabetów, ponieważ typ szkoły 4-klasowej jest programowo najniższy. Założenie szkoły i ustalenie jej szczebla zależy od władz administracyjnych. Typ szkoły ma przeprowadzić między uczniami „selekcje” to znaczy zróżniczkowanie rzekomo pedagogiczne, a faktycznie socjalne.*

W zamierzeniach KZM akcja „przeciwko faszyzacji i polonizacji szkolnictwa” winna polegać głównie na wzięciu w obronę zamykanych gimnazjów białoruskich oraz połączenie jej z akcją walki o szkoły powszechne z językiem ojczystym. Do obrony tych gimnazjów zamierzano zaangażować poza młodzieżą uczniowską również młodzież robotniczą i chłopską. Planowano tworzenie Międzynarodowych Komitetów Uczniowskich w celu obrony resztek szkolnictwa białoruskiego i innych mniejszości narodowych. Akcję obrony gimnazjów ściśle wiązano z szeroką akcją o szkoły powszechne w języku ojczystym. Kwestię szkolnictwa powszechnego najsilniej akcentowano w terenie wiejskim. Zamierzano organizować wystąpienia w szkołach polskich z zamiarem ich białorusyzacji. Protest uczniów miał się wyrażać w odpowiedziach na pytania polskie tylko po białorusku. Zrywaniu polskich orłów i polskich napisów. Najpoważniejszym wystąpieniem miały być strajki szkolne. Ustawa Szkolna we wrześniu miała napotkać na masowy odpór uczniowskich, robotniczych i chłopskich mas młodzieży⁷³.

Podstawowymi hasłami na odcinku szkolnym była walka: o powszechny dostęp dla całej młodzieży robotniczej i chłopskiej do bezpłatnej szkoły w języku ojczystym, o bezpłatną pomoc szkolną – podręczniki, materiały piśmienne itp., o dożywianie obfite i zdrowe na koszt państwa, o kolonie letnie dla wszystkich dzieci; przeciwko PW i militaryzacji młodzieży szkolnej, o samorządy uczniowskie, o zniesienie egzaminów kagańcowych, o boiska sportowe i place do gier przy szkołach, sprzęt sportowy na koszt państwa, przeciwko racjonalizacji szkolnej (przeciwko spychaniu nadmiernej liczby dzieci do jednej klasy), o zdrowe i higieniczne budynki szkolne, o wyrzucenie nauki religii z przedmiotów obowiązkowych, o zmiany w programie szkolnym, o szkoły zawodowe z zaliczeniem czasu nauki do czasu pracy. Ważnym czynnikiem w całej akcji propagandowej było przedstawianie osiągnięć i zalet systemu oświatowego funkcjonującego w Związku Radzieckim. Szkolnictwo w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej (dalej: BSRR) było idealnym wzorcem do naśladowania, na tle którego szkolnictwo polskie było wręcz karykaturalne⁷⁴.

Akcja komunistyczna nawołująca do strajków szkolnych wraz z rozpoczęciem roku szkolnego we wrześniu 1932 r. była bardzo intensywna. Polskie władze państwowe informowały o co najmniej kilku wydawnictwach komunistycznych nawołujących do sprzeciwu przeciwko wprowadzeniu Ustawy Szkolnej. Urząd Wojewódzki Białostocki (dalej: UWB) 19 sierpnia 1932 r. wystosował do wojewodów i kuratorów województw północno-wschodniej Polski pismo dotyczące broszury napisanej rzekomo przez Piotra Garta pt. „Dzieci pracujących, wszystkie do strajku szkolnego”, zawierające streszczenie danej publikacji. Treść broszury i planowane działania są zbliżone do omówionego powyżej „Okólnika w sprawie nowej Ustawy Szkolnej i nowego roku szkolnego”. Celem protestu miała być sprzeciw przeciwko polonizacyjnej działalności szkoły polskiej, jak i jej burżuazyjnemu charakterowi⁷⁵.

⁷³ Okólnik KC KZM ZB..., dz. cyt., k. 255.

⁷⁴ Tamże; *Podczas gdy w państwach burżuazyjnych, a zwłaszcza w Polsce, dzieci cierpią nędzę i głód, są przeludowane za zajmowanie się polityką. W Rosji Sowieckiej oraz na Białorusi Sowieckiej dzieci nie tylko mają dostateczną ilość szkół i mają możliwość uczenia się w języku ojczystym – państwo daje bezpłatne śniadania, podręczniki, obuwie i ubranie, a w szkołach zakładanych przy fabrykach i kolchozach państwo nawet wypłaca pensje, dając tym samym możliwość do największego wykształcenia młodzieży i uświadomienia jej w sprawach gospodarczych i politycznych. W państwach burżuazyjnych tego nie ma. Burżuazja bowiem nie życzy sobie, by dzieci proletariatu przez naukę zrozumiwały swe nędzne położenie i aby następnie nie buntowały się przeciw jarzmu burżuazyjnemu.*

⁷⁵ PAOB, sygn. f. 59, o. 2, d. 1053, k. 288-288v., *Akcja komunistyczna ze strajkiem szkolnym.*

W trakcie przygotowań do akcji szkolnej władze bezpieczeństwa przystąpiły do ostrych represji wobec członków KPZB i KZM ZB. Likwidacja placówek terenowych tych partii nie przynosiła rezultatów. Komitety Rejonowe KPZB i KZM ZB w Kobryniu, Wołczynie, Wysokiem Litewsku i wielu innych posiadały rezerwy zarządów RK. Po likwidacji Komitetu Rejonowego rezerwy te błyskawicznie się ujawniały przejmując zadania i stanowiska zlikwidowanych zarządów⁷⁶. Po zakończeniu XI plenum Kominternu wprowadzono zmianę hierarchii haseł propagandowych. Priorytetowymi hasłami stały się: sprawy narodowościowe, kryzys polityczny, zagadnienia rewolucyjne. Wycofano się z hasła oderwania drogą rewolucji ziem wschodnich i włączenia ich do Związku Radzieckiego⁷⁷.

W połowie lat trzydziestych KPZB dokonała następnej zmiany taktyki w metodach swych działań. Zmierzano do utworzenia jednolitego frontu robotniczego i chłopskiego. Aktywizowano środowiska robotnicze i potęgowano wystąpienia strajkowe. Wciągano w orbitę swych wpływów warstwy społeczne, które do tej pory pozostawały bierne lub znajdowały się pod wpływami organizacji prorządowych. Wprowadzano do organizacji społecznych swoich ludzi, którzy opanowywali daną organizację i rozbijali ją od wewnątrz. W agitacji wśród ludności wiejskiej prowadzono również tzw. „dywersję moralną”, która polegała na rozsiewaniu niepokojących pogłosek o nieuniknionej wojnie polsko-sowieckiej⁷⁸.

W 1938 r. postanowieniem Kominternu została rozwiązana KPZB. Działacze, którzy przedostali się na terytorium BSRR zostali oskarżeni o odchylenia nacjonalistyczne i zamordowani. Zlikwidowanie partii komunistycznej, która w imię ideologii walki klas łączyła sprzeczności aspiracji narodowościowych Białorusinów i Ukraińców uwidoczniło rywalizację białorusko-ukraińską o wpływy zwłaszcza na Polesiu. Na przełomie roku 1938/1939 tzw. spór białorusko-ukraiński dotyczący zasięgu terytorialnego arealu etnicznego ukraińskiego na Polesiu doprowadził do wyraźnego ochłodzenia w stosunkach białorusko-ukraińskich. Ukraińcy traktowali 5 powiatów województwa poleskiego za zamieszkałe przez ludność ukraińską. Takiemu zawłaszczeniu ostro przeciwstawili się działacze białoruscy⁷⁹.

W raporcie o sytuacji politycznej wśród mniejszości narodowych z 1938 r. na terenie województwa poleskiego możemy przeczytać: „mniejszości narodowe słowiańskie, nie posiadają na terenie Polesia żadnych organizacji politycznych. Istniejące tu dawniej ugrupowania radykalne białoruskie i ukraińskie były faktycznie tylko legalnymi przybudówkami względnie przykrywkami partii komunistycznej i uległy likwidacji. Natomiast partie o programie umiarkowanym nigdy na przestrzeni 20 lat nie ubiegały się nawet o rozszerzenie swych wpływów na Polesie, prawdopodobnie orientując się, że nie znajdą tu podatnego gruntu i nie zdołają pozyskać dla swoich programów i idei politycznych nieświadomych Poleszucków”⁸⁰.

⁷⁶ AAN, Urząd Wojewódzki w Brześciu (dalej: UWB), sygn. 14, k. 39v., *Sprawozdanie sytuacyjne nr 2 za luty 1932 r. Ruch wywrotowy*.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ PAOB, sygn., f. 1, o. 2, d. 159, k. 75, *Protokół normalnego posiedzenia periodycznego kierowników władz i urzędów I instancji z dnia 23 listopada 1936 r. odbytego w starostwie powiatowym w Kobryniu*.

⁷⁹ K. Gomółka, *Ruch białoruski w przededniu II wojny światowej*, [w] „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, nr 13, Białystok 2000, s. 188-189.

⁸⁰ *Polski stan posiadania na Polesiu, Brześć 1939*, k. 80.

Białoruskie życie polityczne w województwie poleskim było skromne i mało rozwinięte. Wynikało to głównie ze słabego uświadomienia narodowego ludności poleskiej oraz jej niskiej kultury politycznej. Również polityka władz polskich w stosunku do Polesia, które miało być „polskim klinem” wbitym pomiędzy żywioły białoruski i ukraiński, nie zezwalała na swobodne funkcjonowanie legalnych partii białoruskich. Życie polityczne na Polesiu charakteryzowało się dwoma cechami zasadniczymi: radykalizmem społecznym i narodowym. Działająca nielegalnie Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi była uniwersalną partią komunistyczną i białoruskość miała jedynie w nazwie. Po dojściu w Związku Radzieckim do władzy Stalina białoruskie hasła narodowe straciły na znaczeniu. W województwie poleskim ludność białoruska nie miała poza ruchem komunistycznym innej alternatywy narodowej. Chłop poleski przyjmował prostą wizję świata proponowaną mu przez partię komunistyczną. Ta wizja rzeczywistości dawała mu nadzieję, której całkowicie pozbawiała go realność Rzeczypospolitej. Białoruscy działacze polityczni również ulegli propagandzie „zza kordonu”. Popularność haseł komunistycznych wśród ludności białoruskiej wynikała nie tyle z fascynacji ideologią komunistyczną, a była wyrazem dezaprobaty dla stosunków społeczno-politycznych panujących na kresach północno-wschodnich.

Resume

Andrzej Smolarczyk

Political life of Belorussian minority in the Polesia Province in 1919-1939

Belorussian political life in the Polesia Province was modest and little complex. This situation was due to the weak national consciousness of the population of Polesie and their low political culture. Also the policy of Polish authorities to Polesie – which was aiming at making Polesie a “Polish wedge” driven between Belorussian and Ukrainian elements – did not allow for a free activity of legal Belorussian parties. In 1922-1926 legal Belorussian parties in the Province of Polesie did not create its structures that would work for national values and were not able to gain local population for their plans. Two basic features: social and national radicalisms constituted the core of the political life in Polesie. The illegal Communist Party of Western Belarussia was an universal Communist party and it was Belarussian only by name. Belarussian Peasant-Worker Hromada was active from 24 June 1925 to 15 January 1927 and it was the first legal organization (run by the Communist elements) whose aim was the political diversion. During its short life it was able to develop a very intensive activity on the territories inhabited by the Belorussian population. After Stalin had got power in the Soviet Union, national ideals lost its importance. In the Polesia Province Belarussian population had no other national alternative than the Communist movement. The popularity of Communist ideas in the Belarussian population was not due to the fascination of the Communist ideology but it was a kind of disapproval for the socio-political relations that existed in north-east borderland of Poland.

